

Ewa Józwiak

Osobno czy razem? Dążenia ekumeniczne wewnątrz polskiego ewangelicyzmu : perspektywa reformowana (do 1945 roku)

Rocznik Teologiczny 56/2, 183-203

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Osobno czy razem? Dążenia ekumeniczne wewnątrz polskiego ewangelicyzmu – perspektywa reformowana (do 1945 roku)

Słowa kluczowe: ekumenizm, polski protestantyzm

W niniejszym artykule zostały przedstawione próby zbudowania jedności pomimo różnic teologicznych, podejmowane wewnątrz polskiego ewangelicyzmu od XVI do XXI w. Uwzględniono również informacje o znanych i mających bogatą literaturę wydarzeniach irenicznych i ekumenicznych oraz dokumentach stanowiących owoc dialogu. Począwszy od wieku XVI pewne wątki wciąż na nowo powracają: sprawa wzajemnego uznania urzędów i sakramentów oraz możliwość ich przyjmowania u partnerów dialogu, wymiana kaznodziejska, współużytkowanie kościołów, wspólne synody, powołanie Kościoła narodowego, wspólne kształcenie duchownych, współpraca wydawnicza i charytatywna. Po raz pierwszy pokazano współpracę na polu charytatywnym jako realizację ekumenicznych postulatów. W artykule zostały przedstawione dążenia zjednoczeniowe tylko do 1945 roku.

Pierwsze dążenia zjednoczeniowe polskiego ewangelicyzmu datowane są już na wiek XVI. To ewangelicy reformowani z Jednoty Małopolskiej zapragnęli jedności z braćmi czeskimi, zachęceni dobrą organizacją kościelną tych ostatnich.

W 1555 r. odbył się więc wspólny dla obu wyznań Synod w Koźminku, podczas którego zawarto unię. Jej podstawą stała się konfesja czeska. Unia nie zdała egzaminu, gdyż, jak sugeruje ks. Jerzy Stahl „Małopole, w opinii braci, byli *dosyć swowolni i swomyślni*”¹.

---

* Mgr Ewa Józwiak jest od 2013 r. prezesem Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego i redaktorką naczelną czasopisma Jednota.

¹ Ks. J. Stahl, *Zarys historii Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Polsce*, [w:] Jednota, 7-8 (1973), s. 10 (We wszystkich cytatach zachowano oryginalną pisownię i interpunkcję). Niestety autor artykułu nie podaje źródła przytoczonego cytatu.

Rok później, na Synodzie w Secyminie zabrakło jednomyślności co do konfesji – sygnatariusze unii z Koźminka opowiadali się za czeską, a pozostali byli zwolennikami tradycji kalwińskiej, więc przeważała niechęć do połączenia z braćmi czeskimi². W 1560 r. podczas synodu w Książu ustalono ustrój Kościoła, jednak trzy lata później podczas synodu w Krakowie odeszli od Kościoła antytrynitarze³.

Najstarszy ekumeniczny akt w Europie

Kolejne starania o zjednoczenie polskiego ewangelicyzmu podjął organizator Kościoła ewangelicko-reformowanego Jan Łaski. Po powrocie do kraju w grudniu 1556 r. Łaski rozpoczął starania o powołanie do życia Narodowego Kościoła Ewangelickiego w Polsce⁴. Nie doszło do tego za życia reformatora a dziesięć lat po śmierci Łaskiego, jednak w pewnym sensie wypełnieniem jego marzeń⁵ była Zgoda Sandomierska zwana też Ugodą (1570)⁶. Została ona zawarta na bazie wydanej cztery lata wcześniej *Confessio Helvetica posterior* (Druga Konfesja Helwecka) i pozwoliła uznać się nawzajem za prawowierne wyznania trzem nurtom Reformacji w Polsce: kalwinistom, braciom czeskim i luteranom: „A tę świętą obopólną ugodę związku mocną utwierdzając, jakżeśmy to sobie wspólnie przyznali a obiecali, że iako oni, co augsburską confessyą trzymają, nas a nasze kościoły z confessyą na tym Synodzie wydaną, i Braci czeskich mają a wyświadczaią za prawdziwe: tak też i myku ich kościołom też miłość chrześcijańską oświadczamy a prawdziwymi być ie wyznawamy”⁷.

Consensus Sandomiriensis gwarantował każdemu z wyznań zachowanie obrzędów religijnych w dotychczasowym kształcie (czyli możliwości korzystania z własnej liturgii): „A co się dotyczy ceremonii a obrzędów, te każdemu Zborowi wolne tą zgodą a zjednoczeniem zostawiamy. Gdyż nie wiele na tem zależy, iakie się ceremonie zachowują, by tylko prawdziwa, zupełna i nienaruszona była sama nauka a fundament wiary i zbawienia naszego”⁸.

² Tamże.

³ Ks. J. Stahl, *O synodach słów kilka*, [w:] Jednota, 11 (1973), s. 6.

⁴ O. Bartel, *Protestantyzm w Polsce*, Cieszyn 1963, s. 9.

⁵ Ks. O.K., *W rocznicę Ugody Sandomierskiej*, [w:] Kościół Powszechny, 6 (1949), s. 5-7.

⁶ *Ugoda Sandomierska*. Tekst przekładu z XVII wieku, [w:] Jednota, 10 (1970), s. 10-11.

⁷ Tamże, s.11.

⁸ Tamże.

Uгода Sandomierska zobowiązywała do wzajemnego popierania się wyznań: „Dla tegoż wspólne rady i posługi miłości obopólnej sobie skutecznie pokazywać, a i edni drugim oddawać i zatem o zachowaniu a pomnożeniu we wszystkim Królestwie i w Litwie i w Żmudzi, kościołów prawdowiernych, szczerą Ewangelią odnowionych, iako o sednem Chrystusowem ciele radzić obiecaliśmy a ślubem się obowiązali”⁹.

Dokument zawierał też deklarację zwoływania wspólnych synodów generalnych: „A ieżliby kiedy w Polsce Synody generalne składali, nam też o nich mają dawać znać, i na nasze też generalne będąc wezwani, nie obciążliwie według potrzeby będą powinni się stawić”¹⁰.

K. Karski podsumowuje, że „w myśl porozumienia wierni trzech wymienionych wyznań mogli słuchać Słowa Bożego i przyjmować sakramenty także w innych niż swoje zborach. Jednocześnie wyrażono pragnienie osiągnięcia pełnego zjednoczenia”¹¹.

Uгода Sandomierska jest najstarszym aktem jednoczącym wyznania w Europie. Jej wartości nie może umniejszyć fakt, że jednym z argumentów dla jej zawarcia było skonsolidowanie polskiego protestantyzmu dla obrony przed kontreformacją i arianizmem. Nie umniejszyć jej też fakt, że zainteresowane strony nie wypracowały możliwego do przyjęcia dla wszystkich, wspólnego wyznania wiary. Jak pisze K. Karski, „nie zdołano też doprowadzić do połączenia organizacyjnego przy zachowaniu odrębności wyznaniowej. Nastąpiło tylko całkowite zjednoczenie reformowanych i braci czeskich”¹². Trzy lata po zawarciu *Ugody* zebrał się wspólny synod trzech wyznań w Krakowie i po raz pierwszy ją potwierdzono¹³.

W 1578 r. sygnatariusze *Ugody Sandomierskiej* zwrócili się do sejmu warszawskiego nawołując niemieckich książąt ewangelickich do wzięcia z nich

⁹ Tamże.

¹⁰ Tamże.

¹¹ K. Karski, *Dialog międzywyznaniowy*, [w:] *Porównanie wyznań: rzymskokatolickiego, prawosławnego, ewangelicko-augsburskiego, ewangelicko-reformowanego*, Warszawa 2002, s. 174; Por. też literaturę przywołaną w 4. przypisie tego artykułu przez K. Karskiego: J. Lehmann, *Konfesja Sandomierska na tle innych konfesji w Polsce XVI wieku*, Warszawa 1937; K.E.J. Jørgensen, *Ökumenische Bestrebungen unter den polnischen Protestanten bis zum Jahre 1645*, Kopenhavn 1942, s. 252nn.

¹² K. Karski, dz. cyt., s. 174.

¹³ Ks. J. Stahl, *O synodach słów kilka*, dz. cyt., s. 6.

przykładu i zjednoczenia protestantyzmu w Niemczech¹⁴.

Ponownie Ugoda Sandomierska została potwierdzona na Synodzie generalnym w Toruniu (1595)¹⁵. Trzeba jednak dodać, że na tym samym Synodzie wielu luteran wystąpiło z unii¹⁶.

Apel o powszechny sobór chrześcijański

Jednym z prekursorów irenizmu był senior Jednoty Małopolskiej, ks. Bartłomiej Bythner (1559-1629), który napisał w 1607 r. dzieło zatytułowane *Fraterna et modesta ad omnes per universam Europam reformatas ecclesias [...] exhortatio* (znane pod polskim tytułem *Napomnienie braterskie*)¹⁷. Bythner zaapelował w traktacie o zwołanie powszechnego soboru chrześcijańskiego, popierając dążenia elektora Palatynatu Fryderyka IV do zjednoczenia protestantów. Autor *Napomnienia...* przedstawił w swoim dziele straty wynikłe z rozbitcia chrześcijaństwa i nawoływał do jedności. Zdaniem Bythnera powszechny sobór postanowiłby o zjednoczeniu najpierw wszystkich Kościołów ewangelickich, a w perspektywie doprowadził do jedności całego chrześcijaństwa¹⁸. Po ustaleniu wspólnej płaszczyzny teologicznej, zjednoczeni protestanci powinni oddać się pracy dobroczynnej i podtrzymywaniu dobrego poziomu oświaty.

„Traktat, aprobowany przez wydział teologiczny w Heidelbergu, a po wniesieniu poprawek przez różne instancje – także przez Kościół kalwiński w Polsce – spotkał się z zainteresowaniem w całej Europie”¹⁹.

Dzieło Bythnera jest o tyle cenne, że reprezentuje przekonania braci czeskich i kalwinistów w Królestwie Polskim²⁰.

¹⁴ O. Bartel, *Protestantyzm w Polsce*, dz. cyt., s. 11; O. Bartel, *Bartłomiej Bythner, wybitny polski ekumenik wieku XVII i jego „Braterskie napomnienie”*, [w:] Jednota, 11 (1964), s. 7-8.

¹⁵ O. Bartel, *Bartłomiej Bythner, wybitny polski ekumenik...*, s. 7.

¹⁶ Ks. J. Stahl, *O synodach...*, s. 6.

¹⁷ Dzieło Bythnera wydano w Tybindze w 1936 r. pod skróconym tytułem *Fraterna exhortatio*. Zob. B. Bythner, *Fraterna exhortatio*, Tübingen 1936.

¹⁸ O. Bartel, *Protestantyzm w Polsce*, dz. cyt., s. 11; O. Bartel, *Bartłomiej Bythner, wybitny polski ekumenik...*, dz. cyt., s. 7-8.

¹⁹ A. Starke, *Bythner Bartłomiej*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Kraków 1937, s. 181; Literaturę nt. Bythnera znaleźć można w: M. Pawelec, *Bartłomiej Bythner starszy (ok. 1559-1629)*, Warszawa 2008; Warto przeczytać też: O. Bartel, *Zgoda Sandomierska na tle dążeń ekumenicznych protestantów polskich i litewskich w XVI-XVIII wieku (w 400-lecie jej powstania)*, [w:] *Rocznik Teologiczny*, 1 (1970); P. Skwarczyński, *Szkice z dziejów reformacji*, Londyn 1967, s. 73.

²⁰ O. Bartel, *Bartłomiej Bythner, wybitny polski ekumenik...*, dz. cyt., s. 8.

Wspólne użytkowanie kościołów i wspólne synody

Ponowny synod zjednoczeniowy kalwinistów i braci czeskich odbył się w 1634 r. we Włodawie²¹. Dziesięć lat później w Orli zebrał się specjalny synod (konwokacja generalna) ewangelików reformowanych i luteran, podczas którego przygotowywano się do spotkania znanego pod nazwą *Colloquium charitativum* (czyli *braterskiej rozmowy*), zapowiedzianego na 1645 r. do Torunia. *Colloquium* zostało zwołane przez króla Władysława IV w celu doprowadzenia do pojednania katolicko-protestanckiego²².

Ewangelicy różnych wyznań pomagali sobie wzajemnie w potrzebie. I tak gdy „Kozacy w 1649 r. spalili w Nejdorfie nad Bugiem (od 1928 r. nazwane Mościce) tamtejszy kościół luteranski, reformowani w Piaskach koło Lublina pozwolili im korzystać z ich świątyni²³”. Rok później, w 1650 r., Bogusław Radziwiłł pozwolił śląskim uchodźcom, luteranom, „osiedlić się w Węgrowie Podlaskim i korzystać z tamtejszego kościoła reformowanego”²⁴.

Kolejny dokument ekumeniczny to *Amica complanatio – Porozumienie przyjacielskie* z 1678 r. Dotyczy on zgody na wspólne użytkowanie kościołów i zwoływanie wspólnych synodów przez reformowanych i luteran²⁵.

W 1712 r. reformowany senior wielkopolski i litewski D. E. Jabłoński zwołał wspólny synod ewangelików reformowanych i luteran do Torunia, gdzie oba wyznania obradowały o „zabezpieczeniu praw protestantów”²⁶. Cztery luteransko-reformowane synody, które odbywały się w Gdańsku (1718, 1719, 1726, 1728) radziły, jak powstrzymać prześladowania podczas kontreformacji²⁷.

²¹ Ks. J. Stahl, *O synodach...*, dz. cyt., s. 6.

²² Tamże. Obie strony uczestniczące w *Colloquium* przejawiały dążenia do jedności wiary, jednak z powodu zbyt głębokich różnic okazało się to niemożliwe. Godnym podkreślenia jest fakt, że przebiegało ono w pokojowej atmosferze.

²³ Ks. W. Gastpary, *Historia Kościoła w Polsce*, Warszawa, 1979, s. 166.

²⁴ Tamże.

²⁵ Ks. J. Stahl, *Zarys historii Kościoła Ewangelicko-Reformowanego...*, dz. cyt., s. 13-14.

²⁶ Ks. J. Stahl, *O synodach...*, dz. cyt., s. 6.

²⁷ Tamże.

Wspólny Konsystorz w latach 1777–1782 i 1828–1849

Do *Ugody Sandomierskiej* nawiązano też w wieku XVIII. W dniu 2 maja 1777 r. odbył się w Sielcu Synod reformowanej Jednoty Małopolskiej i nowopowstałych zborów reformowanego i luterańskiego w Warszawie. Podczas tego Synodu doszło do ich zjednoczenia²⁸ – został zawarty *Akt Unii Kościołów Protestantckich Obojga Wyznania w Xięstwie Mazowieckim będących z Kościołami Prowincyj Mało-Polskiej*²⁹. *Potwierdzono i odnowiono Ugodę Sandomierską*. Akt unii sieleckiej wprowadzał zjednoczenie organizacyjne wspomnianych wyznań. Dla unormowania spraw organizacyjnych powołano składający się z sześciu osób wspólny Konsystorz, który działał w latach 1777–1782.

W sąsiednich Prusach zwolennikiem i pomysłodawcą powstania Kościoła unijnego był Nikolaus von Zinzendorf, działacz pietystyczny żyjący w latach 1700–1760. Pod jego wpływem pruski król Fryderyk Wilhelm III powołał dekretem gabinetowym do życia w roku 1817 Kościół unijny, który zjednoczył luteran i kalwinistów. W ten sposób wszystkie zbory ewangelickie zostały poddane wspólnej administracji. Został również wprowadzony ujednolicony porządek nabożeństw. Do 9 listopada 1918 r. król Prus kierował powołanym przez siebie Kościołem.

Na początku XIX w. (od 1808 r.) o jedność polskiego ewangelicyzmu zabiegał ks. Karol Diehl superintendent Kościoła ewangelicko-reformowanego. Ewangelik reformowany ks. Karol Diehl i luteranin Samuel Bogumił Linde – zostali prezesami Konsystorza Generalnego (działającego od 2 lipca 1828 r. do 20 lutego 1849 r.³⁰) wspólnego dla Kościoła ewangelicko-augsburskiego i Kościoła ewangelicko-reformowanego. Był on kontynuacją wspólnego Konsystorza powstałego na mocy unii sieleckiej i działającego w latach 1777–1782.

Ludwik Jenike odnotowuje, że stołeczna parafia ewangelicko-augsburska już wówczas zamierzała przygotować projekt dokumentu, który pozwoli na dalej idące działania zjednoczeniowe polskiego ewangelicyzmu. Prawdopodobnie chodziło o przygotowanie zjednoczenia obu ewangelickich Kościołów w jeden Kościół, a nie porzestanie tylko na działającym już wspólnym Konsystorzu:

²⁸ Tamże.

²⁹ Ks. W. Gastpar, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., s. 188.

³⁰ Tamże, s. 198.

„Na temże posiedzeniu [chodzi o Ogólne Zgromadzenie Zboru, które odbyło się 13 października 1830 r. – przyp. E.J.] powrócono raz jeszcze do ważnej sprawy połączenia się obu wyznań ewangelickich, dokonanego już w wielu miejscach zagranicą. Kolegium mniemało, że uprzędzi tylko pragnienia Zboru, jeśli połączenie się takie i u nas zaproponuje. Rozumie się, że, jak nateraz, nie szłoby jeszcze o ostateczne załatwienie sprawy, lecz tylko o upoważnienie Kolegium do przeprowadzenia odnośnej korespondencji, oraz przedstawienia w swoim czasie szczegółowo opracowanego projektu w tej mierze. Zbór, po krótkiej naradzie, do żądania tego się przychylił”³¹.

Ponieważ zarówno luteranie jak i reformowani w podobnym stopniu zabiegali o połączenie się obu wyznań, „wierny zjednoczeniowym tradycjom Leszna i pragnąc umocnienia ewangelicyzmu polskiego, ks. Karol Diehl już od 1808 r. starał się doprowadzić do współdziałania ewangelików reformowanych i luteranów, wykorzystując w tym celu swoje stanowisko i wpływy. Mimo poparcia większości zwierzchników poszczególnych zborów i dystryktów, jeszcze długie lata musiał czekać na efekt swych zabiegów. Dopiero 2 lipca 1828 r. wspólna organizacja Kościołów reformowanego i augsburskiego stała się faktem: powstał Konsystorz Generalny obu wyznań, z dwoma prezesami – ks. Karolem Diehlem i Samuelem Bogumiłem Linde. Niestety, tak długo wypracowywane dzieło braterskiego współzycia i współdziałania dwu bliskich sobie wyznań, wkrótce po śmierci twórcy (1831) zaczęło się chylić ku upadkowi. Z jednej strony, rosyjski zaborca widział w Konsystorzu Generalnym siłę mogącą zagrażać spokojowi państwa, z drugiej zaś wiele złego działał ortodoksyjny luterkański ośrodek uniwersytecki w Dorpacie. Od lutego 1849 r. oba Kościoły egzystowały już oddzielnie”³².

Rozwiązanie Konsystorza Generalnego upatruje ks. Jerzy Stahl w dwóch przyczynach: niechęci rosyjskich władz zaborczych i niekorzystnej działalności uniwersytetu w Dorpacie³³. Ukaz carski rozwiązujący wspólny Konsystorz 20 lutego 1849 r., tego samego dnia nadał ustawy Kościołom – Kościołowi ewangelicko-augsburskiemu ustawę wprowadzającą ustrój konsystorski

³¹ *Kronika zboru ewangelicko-augsburskiego w Warszawie 1782 do 1890. Skreślił na podstawie akt kościelnych i konsystorskich oraz pism ówczesnych Ludwik Jenike, Prezes Kolegium miejscowego*, Warszawa 1891, s. 52.

³² Ks. J. Stahl, *Zarys historii...*, dz. cyt., s. 17.

³³ Tamże, s. 15.

(konsystorz powoływany drogą nominacji państwowej), a Kościołowi ewangelicko-reformowanemu – ustawę nadającą ustrój synodalny.

Zaangażowanie w Plebiscyt

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości zaangażowanie ekumeniczne postawiło nowe wyzwania. Odtąd trzeba było również zmierzyć się z kwestiami narodowościowymi – na terenie kraju „znalazło się i działało kilka niemieckich Kościołów luteranckich i unijnych”³⁴. Jak pisze ks. Jerzy Stahl, obie Jednoty reformowane Warszawską i Wileńską „były w czasach niewoli ostoją polskości”³⁵. O Polskie oblicze luteranizmu zabiegał też ks. sup. Juliusz Bursche.

Ważną w tym czasie sprawą stało się dla polskich ewangelików pozyskanie Mazur. O ile znany jest fakt zaangażowania zarówno superintendenta Burschego, jak i innych luteran w tę sprawę, o tyle zaangażowanie ewangelików reformowanych jest sprawą zapomnianą, a przecież ewangelicy obu wyznań podjęli wspólne starania. Pisze o tym R. Otello: „Akcja ewangelików koncentrowała się głównie w Warszawie i dopiero tworzono grupę, która miała kierować akcją na Mazurach. Poważnym, ale chyba zbyt spóźnionym, biorąc pod uwagę termin plebiscytu, krokiem było powołanie w grudniu 1919 r. Zrzeszenia Plebiscytowego Ewangelików Polaków, grupującego czołowych działaczy ewangelickich z profesorem Szkoły Nauk Politycznych Jerzym Kurnatowskim jako prezesem i które postawiło sobie za zadanie aktywne współdziałanie z Komitetem Mazurskim. (...) Zrzeszenie zbierało pieniądze na akcję plebiscytową, zajmowało się Mazurami przebywającymi w Polsce, prowadziło działalność odczytową, przygotowywało aktywistów chętnych wyjechać na Mazury. Na kursach wykładali: Alfons Parczewski, Jerzy Kurnatowski, Jerzy Buzek, ks. Rudolf Gundlach, Stefan Żeromski, Jakub Glass. Przedmiotem wykładów była wiedza o Polsce, jej historii i związkach z Prusami Wschodnimi, nauka organizowania zebrań i przemawiania”³⁶.

W grupie działaczy, których wymienia R. Otello, ewangelikami reformowanymi byli: prawnik i ekonomista Jerzy Kurnatowski, poseł na sejm

³⁴ Tamże, s. 17.

³⁵ Tamże.

³⁶ R. Otello, *Problemy narodowościowe w Kościele ewangelickim na Mazurach w latach 1918-1945*, Olsztyn 2003, s. 50-51.

Adam Świda, profesor Politechniki Warszawskiej Edmund Trepka, profesor matematyki i inspektor szkolny Kacper Tosio i pisarz Stefan Żeromski. Luteranami byli: najmłodsza córka bp. J. Burschego Aniela Bursche, wiceminister kolei żelaznych Julian Eberhard, przemysłowiec i księgarz wydawca Józef Evert, sędzia i prokurator Jakub Glass, ks. Rudolf Gundlach, Bertold Iwański (Mazur)³⁷, ks. August Loth, prawnik Alfons Parczewski, hrabia Stefan Prądzynski i działaczka mazurska Emilia Sukertowa-Biedrawina.

1926 – Rada Kościołów Ewangelickich

„Jednota Wileńska wyszła z inicjatywą zwołania zjazdu wszystkich Kościołów ewangelickich w Polsce, co nastąpiło w Wilnie w dniach 9–11 listopada 1926 r. Powołano tam Radę Kościołów Ewangelickich z biskupem Bursche na czele. Jej celem miało być utrzymywanie dobrych stosunków, zapobieganie nieporozumieniom na tle narodowościowym i nawiązanie ściślejszej współpracy Kościołów”³⁸. Rada Kościołów Ewangelickich, jak twierdzi K. Karski³⁹, stanowiła luźny związek Kościołów luterskich, reformowanych i ewangelicko-unijnych. Wzajemne zbliżenie wyznań utrudniały jednak spory polityczne i narodowościowe. Rada praktycznie przestała istnieć przed II wojną światową⁴⁰.

Na ile zbliżenie obu wyznań nie było jedynie oficjalne niech świadczy choćby fakt wzajemnej solidarności na poziomie parafialnym. Na przykład luterska parafia w Kaliszu, która – wiedząc, że reformowany zbor w Łodzi

---

³⁷ Bertold Iwański w czasie przygotowań do Plebiscytu zachęcał do głosowania na Polskę, za co został pobity: „W Farynach 18 kwietnia 1920 r. doszło do pobicia Bogumiła Leyka, Bertolda Iwańskiego i Ewalda Lodwicha, którzy zamierzali odprawić nabożeństwo dla gromadkarzy, lecz Niemcy zastraszając mieszkańców wsi spowodowali, że w spotkaniu wzięło udział tylko 6 osób. Po spotkaniu wyszli oni na wieś i wówczas zostali napadnięci przez dużą grupę osób i dotkliwie pobici. Sprawę tę skierowano do sądu, jednak w lutym 1921 r. za wstawiennictwem Ostdeutscher Heimatdienst 12 prowodyrów zostało uniewinnionych”. Cytat za: <http://www.ww.org.pl/strona.php?p=2369#> (data dostępu: 17.02.2014).

³⁸ Ks. J. Stahl, *Zarys historii...*, dz. cyt., s. 17; J. Gryniakow, *Ekumeniczne dążenia protestantyzmu polskiego od traktatu wersalskiego 1767/1878 do II wojny światowej*, Warszawa 1972, s. 92-156.

³⁹ K. Karski, *Dialog międzywyznaniowy*, dz. cyt., s. 174.

⁴⁰ J. Kłaczek, *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1945-1975*, Toruń 2010, s. 197.

zbiera środki na dokończenie budowy kościoła – podjęła decyzję, że zgromadzone w 1929 r. ofiary w określonym procencie zostaną przekazane na ten cel⁴¹.

Wspólne projekty wydawnicze

Prezes Konsystorza Ewangelicko-Reformowanego prof. Henryk Sachs (1870-1934)⁴², ze strony reformowanej był (obok superintendenta Jednoty Warszawskiej – ks. Władysława Semadeniego i znanego literata – Pawła Hulki-Laskowskiego) współzałożycielem Towarzystwa Wydawniczego im. Mikołaja Reja, powołanego 1928 r. wspólnie z luteranami. Paweł Hulka-Laskowski stanął również na czele Ewangelickiego Biura Informacyjno-Prasowego (Ew.-Pol). Zostało ono powołane przez Towarzystwo Wydawnicze im. Mikołaja Reja⁴³.

Wydawany na Mazurach „*Głos [Ewangelijny]*” był miesięcznikiem drukowanym przeważnie na ośmiu stronach, z tego sześć zawierało artykuły w języku polskim, a dwie ostatnie w niemieckim. Ważniejsze artykuły, szczególnie Reinholda Barcza, były publikowane w obu językach. Drukowano czcionką gotycką, gdyż do takiej Mazurzy byli przyzwyczajeni. Gazeta zawierała przede wszystkim publikacje religijne. Kontakty redaktora z Polską sprawiły, że autorami kazań, rozmyślań i innych artykułów o podobnym charakterze byli głównie polscy księża z obu Kościołów ewangelickich (augsburskiego i reformowanego): Karol Kotula, Edward Wende, Emil Jelinek, Kazimierz Ostachiewicz, Zygmunt Michelis. (...) Część artykułów była bezpośrednio przedrukowywana z polskiej prasy ewangelickiej, głównie ze *Zwiastuna Ewangelicznego*⁴⁴.

⁴¹ „Ogólne Zgromadzenie Zboru parafian dnia 5 maja 1929 r. po przyjęciu sprawozdań za miniony rok uchwaliło (...), aby z mających się zebrać ofiar 10% przeznaczyć na następujące trzy cele: 1. Na budowę kaplicy w Przystajni – parafia Sobiesęki; 2. Na wykończenie kaplicy Kościoła reformowanego w Łodzi; 3. Na potrzeby parafii stawiszynskiej w związku z przypadającym w następnym roku jubileuszu 150-lecia istnienia teje parafii” (P. Anweiler, Praca magisterska na temat: *Dzieje parafii ewangelicko-augsburskiej w Kaliszu*, pisana pod kierunkiem Jego Magnificencji ks. rektora prof. dr. Waldemara Gastparego, s. 41).

⁴² E. Józwiak, *Ekonomista i ekumenista. Henryk Sachs (1870-1934)*, [W:] *Jednota*, 1 (2014), s. 16-19.

⁴³ Ks. J. Stahl, *Zarys historii...*, dz. cyt., s. 17.

⁴⁴ R. Otello, *Problemy narodowościowe...*, dz. cyt., s. 84.

1941 – Memorial ks. Zaunara

W czasie okupacji odżyła też na nowo idea Bythnera, aby powołać narody Kościoł – Polski Kościół Ewangelicki. Ks. Ludwik Zaunar w 1941 r. napisał memoriał poświęcony tej idei⁴⁵. Dokument został opublikowany pod tytułem *Polski Kościół Ewangelicki w 1947 r.* w „Kościele Powszechnym”⁴⁶. Tym razem jednak ograniczono się do ewangelików augsburskich i reformowanych.

Ks. Zaunar wymienia w dokumencie poprzednie próby zjednoczenia obu wyznań na przestrzeni stuleci od XVI w. Jako jedną z przyczyn niepowodzenia zjednoczenia zwłaszcza w XIX w. autor dokumentu upatruje w kwestii narodowościowej. „O ile bowiem Kościół E.R. zachował tradycję i charakter polskości, zresztą nie bez drobnych wyjątków i odchyłeń raczej natury personalnej, o tyle Kościół E.A. zasilany w 19 wieku bardzo poważnie elementem narodowościowym czysto niemieckim, przyjął w Polsce oblicze wyraźne i niedwuznaczne niemieckie”⁴⁷. Z tego powodu autor memoriału jest zdania, że szczególnie w zaborze rosyjskim zaczęto identyfikować Polaków z katolicyzmem, a ewangelików z Niemcami. Nie mogła tego zmienić stopniowa i głęboka polonizacja niemieckich przybyszów ewangelickich, którzy szczególnie w miastach tworzyli „mniejsze czy większe grupy Ewangelików-Polaków”⁴⁸, nie były one jednak zdaniem autora na tyle liczne aby mogły zmienić stereotypowe myślenie. Tendencje te zaczęły się zmieniać po 1918 r., gdy grupa ta zyskała na sile. Zdaniem ks. Zaunara, Zjazd wileński z 1926 r. i Federacja Ewangelików Polaków z 1938 r. stworzyły dobry grunt do powołania Polskiego Kościoła Ewangelickiego.

Jeden Polski Kościół ewangelicki – zdaniem autora memoriału – miały w początkowym etapie funkcjonować z zachowaniem dużej autonomii wewnętrznej obu grup wyznaniowych, zarówno w sensie dogmatyczno-liturgicznym, jak i materialnym⁴⁹. „Obie grupy wyznaniowe muszą w stosunku wzajemnym kierować się jedynie i wyłącznie zasadą całkowitej równości, tak

⁴⁵ K. Karski, *Ewangelicy reformowani i ich zaangażowanie w jednoczenie polskiego ewangelicyzmu*, [w:] *Zwykły niezwykły. Pamięci księdza Jerzego Stahla*, Warszawa 2009, s. 217.

⁴⁶ *Polski Kościół Ewangelicki. Dokument z czasów okupacyjnych pióra ś.p. ks. L. Z.*, [w:] *Kościół Powszechny*, 1-2 (1947), s. 15-18.

⁴⁷ *Polski Kościół Ewangelicki...*, dz. cyt., s.16.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ K. Karski, *Ewangelicy reformowani...*, dz. cyt., s. 218.

praw jak i obowiązków; muszą być im obce wszelkie tendencje panowania i narzucania swej woli jednostronnie; wyłączonym być musi domniemanie, że grupa liczniejsza, czy też silniejsza materialnie jest tym samym predestynowana do rządzenia, grupa zaś słabsza do słuchania; wykluczonym być musi dążenie wszelkich jednostek do jakiegoś »wybicia się« czy kariery na podłożu i gruncie P.K.E.⁵⁰. Pierwszym krokiem do powołania Polskiego Kościoła Ewangelickiego było – zdaniem ks. Zaunara – powołanie wspólnego Synodu Generalnego i Konsystorza Generalnego. Zamiast biskupa na czele Kościoła powinien stać arcybiskup, którego rolę opisano by w stosownej ustawie kościelnej, a dotychczas samodzielnie funkcjonujące Kościoły tworzyłyby w obrębie Polskiego Kościoła Ewangelickiego senioraty czy diecezje „z własnymi synodami i konsystorzami diecezjalnymi”⁵¹.

Ks. Zaunar był zdania, że do Polskiego Kościoła Ewangelickiego mogliby przystąpić baptyści, metodyści, chrześcijanie ewangeliczni i anglikanie „jeśli po wojnie zachowają swoją samodzielność”⁵², „czy będą zdolne do pracy polsko-ewangelickiej”⁵³ i o ile będą dobrowolnie tego chciały.

W okresie okupacji komisja mająca w swym składzie reprezentantów obu wyznań ewangelickich – luteran i reformowanych – opracowała *Projekt Prawa Wewnętrznego dla Polskiego Kościoła Ewangelickiego*⁵⁴. *Napisano też Deklarację ideologiczną Polskiego Kościoła Ewangelickiego (Ewangelicznego)*⁵⁵.

1944 – Wyznanie Wiary Polskich Chrześcijan (Konfesja polska)

W 1944 r. chrześcijanie różnych wyznań, którzy współtworzyli Tymczasową Radę Ekumeniczną przyjęli *Wyznanie Wiary Polskich Chrześcijan (Konfesję polską)*, która miała stanowić wspólne wyznanie wiary luteran, ewangelików reformowanych, mariawitów, metodystów i członków Kościoła Narodowego

⁵⁰ Tamże, s. 17-18.

⁵¹ Tamże, s. 18.

⁵² K. Karski, *Ewangelicy reformowani...*, dz. cyt., s. 219.

⁵³ *Polski Kościół Ewangelicki*, dz. cyt. s. 18.

⁵⁴ *Projekt Prawa Wewnętrznego Polskiego Kościoła Ewangelickiego (Ewangelicznego)*, [w:] *Kościół Powszechny*, 1-2 (1947), s. 18-21; K. Karski, *Dialog międzywyznaniowy*, dz. cyt., s. 175; por. J. Gryniakow, *Ekumeniczne dążenia...*, dz. cyt.

⁵⁵ *Deklaracja ideologiczna Polskiego Kościoła Ewangelickiego (Ewangelicznego)*, [w:] *Kościół Powszechny*, 1-2 (1947), s. 21.

(obecnie polskokatolickiego). Dokument podpisali: ks. L. Zaunar (ref.), ks. Jeli- nek (ref.), ks. Z. Michelis (lut.), ks. prof. Szeruda (lut.), ks. prof. Suess (lut.), ks. sen. Wende (lut.), ks. O. Krenz (lut.), ks. bp Próchniewski (mariaw.), ks. bp Przysiecki (mariaw.), ks. sup. Najder (met.), ks. Pękala (narod.)⁵⁶.

1945 – Deklaracja współpracy na okres wojny

W ostatnich dniach II wojny światowej, 9 stycznia 1945 r. w Częstochowie⁵⁷, gdzie – jak pisze J. Kłaczek, „znalazły się niedobitki Konsystorza”⁵⁸ luterańskiego – duchowni reprezentujący Kościoły ewangeliczne podpisali dokument regulujący zasady wzajemnej współpracy. Ze względu na to, że nie został on opatrzony żadnym tytułem, nadajemy mu roboczy tytuł *Deklaracja współpracy na okres wojny*⁵⁹, gdyż wynika on z treści samego dokumentu. *Liczący niespełna dwie strony maszynopis został opublikowany w 1947 r. w „Kościele Powszechnym” – organie Rady Ekumenicznej*⁶⁰. W niniejszym opracowaniu opieramy się na maszynopisie znajdującym się w Bibliotece Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego, odnosząc się do opublikowanej dwa lata później wersji.

Cztery Kościoły wymienione w dokumencie to: Kościół ewangelicko-augs- burski, ewangelicko-reformowany, metodystyczny i ewangelicznych chrześcijan. Jak napisano w dokumencie, został on sporządzony w czterech egzemplarzach i dostarczony każdemu z Kościołów.

Zgromadzeni w ostatnich dniach wojny w Częstochowie duchowni spisując Deklarację współpracy na okres wojny chcieli zapewnić wyznawcom obsługę duszpasterską. Czy sygnatariusze mieli świadomość kończącej się wojny, nie

⁵⁶ *Polski Kościół Ewangelicki. Dokument z czasów...*, dz. cyt., s. 11; *Konfesja polska* (1944), <http://www.ekumenia.pl/index.php?D=53> (data dostępu: 25.02.2014); K. Karski, *Od Edynburga do Porto Alegre. Sto lat dążeń ekumenicznych*, Warszawa 2007, s. 267; Tenże, *Ewangelicy reformowani...*, dz. cyt., s. 222-223; R. Michalak, *Kościół protestancki i władze partyjno- państwowe w Polsce (1945-1956)*, Warszawa 2002, s. 225.

⁵⁷ Wyzwolenie miasta miało miejsce 17 stycznia 1945 r.

⁵⁸ J. Kłaczek, *Kościół Ewangelicko-Augsburski...*, dz. cyt., s. 26.

⁵⁹ *Deklaracja współpracy na okres wojny*, maszynopis, nlb 2, Archiwum Kościoła Ewangelicko-Reformowanego (dalej: AKER, Biblioteka Synodu). Tytuł *Deklaracja współpracy na okres wojny* pochodzi od autorki niniejszego opracowania.

⁶⁰ *Praktyczny ekumenizm. Dokument z czasów okupacji*, [w:] *Kościół Powszechny*, 3-4 (1947), s. 26-27.

możemy tego ustalić. Dokument mówi, że „niżej podpisani duchowni (...) postanawiają na okres wojny kościelną współpracę”⁶¹. Dokument więc miał z całą pewnością obowiązywać w warunkach wojennych.

Warunki tej współpracy zostały opisane w ośmiu krótkich punktach. Dokument zakłada, że wszystkie placówki każdego z wyznań są oddanym „do ogólnego użytku”⁶² miejscem pracy duszpasterskiej pozostałych. Natomiast w miejscowościach, gdzie nie było nieruchomości któregośkolwiek z Kościołów-sygnatariuszy, metodyści zostali zobowiązani do zorganizowania na własny koszt miejsca na modlitwę do wspólnego użytku wszystkich wyznań.

We wszystkich wspomnianych kościołach, kaplicach itp. mają być kolejno odprawiane nabożeństwa poszczególnych Kościołów. Zaznaczono przy tym, że każde wyznanie ma nabożeństwo według własnej agendy. Wiernym wszystkich wymienionych wyznań sygnatariusze w imieniu swoich Kościołów zezwalają na przystępowanie do komunii podczas nabożeństw pozostałych wyznań „o ile na miejscu nie mają własnego duszpasterza”⁶³.

Poza nabożeństwami Słowa Bożego i komunijnymi duchowni mieli się zastępować „w miarę potrzeby we wszystkich czynnościach kościelnych”⁶⁴. Byli przy tym zobowiązani do sporządzania stosownych dokumentów, i dostarczenia ich do urzędów stanu cywilnego „zainteresowanego wyznania”⁶⁵. Można przypuszczać, że owym „zainteresowanym wyznaniem” było to, które udostępniało kościół bądź kaplicę. W przypadku konieczności dojazdów, duchowni mieli otrzymywać co najmniej zwrot kosztów podróży od miejscowej placówki, bądź też z innego źródła⁶⁶, jednak nie sprecyzowano z jakiego.

Powołano również komitet mający pilnować przestrzegania zapisanych w dokumencie ustaleń i mający moc rozstrzygania wszelkich wątpliwości. W skład komitetu powołano „po jednym delegacie z każdego wyznania”⁶⁷ i dalej wymieniono ich z nazwiska. Byli to: ewangelik reformowany ks. Stefan Skierski, metodysta ks. Konstanty Najder, ks. Leon(id) Jesakow i luteranin ks. Zygmunt Michelis oraz (jako zastępca) luteranin ks. Tadeusz Wojak.

⁶¹ AKER (Biblioteka Synodu), *Deklaracja współpracy na okres wojny*, dz. cyt.

⁶² Tamże.

⁶³ Tamże, pkt 1.

⁶⁴ Tamże, pkt 7.

⁶⁵ Tamże, pkt 7.

⁶⁶ Tamże, pkt 4.

⁶⁷ Tamże, pkt 5.

Pod dokumentem podpisani są reprezentanci wyznań: reformowanego – ks. Stefan Skierski, luterańskiego 9 osób – ks. L[eopold] Wojak, ks. Zyg[munt] Michelis, ks. H. Wendt, ks. J[an] Szeruda, ks. Tad[eusz] Wojak, ks. A[dam] Hławiczka, ks. Emil Kowala, ks. E[mil] Dawid, ks. [Edward] Dietz, i metodystycznego – K[onstatny] Najder, B[runon] Raszkiewicz, J[an] Kalinowski, L[ucjan] Zaperty, Witold Benedyktowicz, Józef Szczepkowski, Michał Kośmiderski. Wśród duchownych metodystycznych znajdujemy też podpisy A. Gutowskiego i L[eona/eonida] Jesakowa. Wątpliwości, czy L. Jesakow był wówczas duchownym metodystycznym rozwiewa fakt, że wszedł on do zarządu Kościoła metodystycznego, wybranego podczas pierwszej powojennej Dorocznej Konferencji, która obradowała w dniach 9–11 listopada 1945 r.⁶⁸ Za tezę, że podpisując wspomniany dokument Jesakow reprezentował Kościół metodystyczny, świadczyłby również kolejny dokument – *Deklaracja ścisłej współpracy między Kościołem Ewangelicko-Reformowanym a Kościołem Metodystycznym* podpisana 22 listopada 1945 r. w Łodzi, gdzie wśród sygnatariuszy strony metodystycznej widnieje podpis ks. L. Jesakowa⁶⁹ (o tym dokumencie piszemy poniżej).

W zakończeniu *Deklaracji współpracy na okres wojny* znajduje się stwierdzenie, że spisany w czterech egzemplarzach dokument został podpisany przez obecnych i przekazany wszystkim stronom porozumienia, a „nieobecnym pozostawia się możliwość dodatkowego podpisania protokołu”⁷⁰. W późniejszym czasie dokument podpisał ks. Niemczyk, który jest wymieniony jako sygnatariusz w wersji *Deklaracji współpracy na okres wojny* opublikowanej w „Kościele Powszechnym”⁷¹.

⁶⁸ *Konferencja doroczna Kościoła Metodystycznego*, [w:] Pielgrzym Polski, 11 (1945), s. 10-11. Inaczej było w 1947 r. W tekście *Rada Ekumeniczna po wojnie*, [w:] Kościół Powszechny, 1-2 (1947), s. 30, w oficjalnej reprezentacji Rady Ekumenicznej na rok 1947 ks. Jesakow – reprezentant ewangelicznych chrześcijan – jest wymieniony jako skarbnik w Komitecie Odbudowy Kościelnej i jako sekretarz Komitetu Ewangelizacyjno-Misyjnego. K. Karski pisze, że L. Jesakow był najpierw w Kościele ewangelicznych chrześcijan, a później przeszedł do Kościoła Metodystycznego (K. Karski, *Leksykon Ekumenistów*, [w:] Studia i Dokumenty Ekumeniczne. Zeszyt specjalny, 1-2 (2012), s. 89). Jest więc możliwe, że L. Jesakow kilkakrotnie zmieniał wyznanie.

⁶⁹ AKEM, *Deklaracja ścisłej współpracy między Kościołem Ewangelicko-Reformowanym a Kościołem Metodystycznym*, Łódź, dnia 22 listopada 1945, jednostronicowy maszynopis; *Deklaracja...*, [w:] Pielgrzym Polski, 11 (1945), s. 10-11.

⁷⁰ AKER (Biblioteka Synodu), *Deklaracja współpracy na okres wojny*, zakończenie dokumentu.

⁷¹ *Praktyczny ekumenizm...*, dz. cyt., s. 27.

Deklaracja współpracy na okres wojny nie mogła zostać przyjęta przez najwyższe władze Kościołów – Synody i Konferencję Doroczną. W warunkach wojennych te gremia, które są najwyższą władzą „ustawodawczą”, nie mogły się spotykać. Jednak dokument sygnowali duchowni – zwierzchnicy Kościołów: superintendent Kościoła Ewangelicko-Reformowanego (przedwojennej Jednoty Warszawskiej) i równocześnie wiceprezes Konsystorza ks. Stefan Skierski, superintendent Konstanty Najder z Kościoła Metodystycznego. Jednak w momencie powstawania dokumentu wiadomo było, że Kościół Ewangelicko-Augsburski był pozbawiony biskupa, ponieważ ks. bp Juliusz Bursche zginął 20 lutego 1942 r. w obozie koncentracyjnym Sachsenhausen. Tymczasowy Konsystorz tego Kościoła powołano dopiero 24 stycznia 1945 r. podczas zebrania duchownych w Częstochowie w składzie ks. J. Szeruda, ks. Z. Michelis, ks. H. Wendt jako radcy duchowni i Władysław Roguski jako radca świecki oraz Maksymilian Rudowski jako p.o. prezesa⁷². Wyłonienie władz kościelnych zgodnie z prawem kościelnym było procesem długim, z wielu względów trudnym i zostało w pełni sfinalizowane podczas obrad III sesji Synodu w dniu 18 października 1951 r. Wobec powyższego *Deklarację współpracy na okres wojny* podpisali ze strony Kościoła luterańskiego księża niebędący w jego władzach.

Podobnie rzecz się miała jeżeli chodzi o Kościół metodystyczny. Konferencja Doroczna, podczas której wybrano władze Kościoła, obradowała od 9 do 11 listopada 1945 r. w Katowicach⁷³.

Deklaracja Współpracy na okres wojny nie została przyjęta przez Konsystorz luterański (który ukonstytuował się przed lutym 1945 r.⁷⁴) czy przez Synod (który po raz pierwszy w okresie powojennym zebrał się 1947 r.). Podpis samego superintendenta nie miał mocy wiążącej dla całego Kościoła, w którym proces decyzyjny oparty jest na procedurach demokratycznych. W archiwach kościelnych nie zachowały się ślady upoważnienia biskupa do podjęcia takich kroków w imieniu Kościoła.

⁷² H. Czembor, *Ukształtowanie się naczelných władz Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce po II wojnie światowej*, [w:] Rocznik Teologiczny, 2 (1995), s. 107; R. Michalak, *Kościół protestancki i władze...*, dz. cyt., s. 51; J. Kłaczek, *Kościół Ewangelicko-Augsburski...*, dz. cyt., s. 27. Autor zaznacza tamże, że Maksymilian Rudowski „był jedynym pełnoprawnym przedwojennym członkiem Konsystorza”. Jednak nie znalazł się on wśród sygnatariuszy *Deklaracji Współpracy na okres wojny*.

⁷³ Konferencja doroczna Kościoła Metodystycznego, dz. cyt., s. 10-11.

⁷⁴ R. Michalak, *Kościół protestancki i władze...*, dz. cyt., s. 78.

Deklaracja współpracy na okres wojny jest nieprecyzyjna i budzi wątpliwości. Nigdzie bowiem jasno nie napisano, czy zawarte w niej ustalenia dotyczą jedynie pracy w diasporze, gdzie nie ma na stałe duchownych, co można wnioskować na podstawie sformułowania zawartego we wstępie, gdzie wyjaśniono przyczyny powstania dokumentu. Użyto tam mianowicie sformułowania „celem zapewnienia obsługi duszpasterskiej swoim rozproszonym współwyznawcom...”⁷⁵. O takim ekumenicznym otwarciu i zasadach współpracy jedynie w warunkach diaspory świadczyć może też pkt 8, gdzie napisano, że „obecnie istniejące parafie różnych wyznań działają niezależnie od niniejszej umowy w dotychczasowej formie”⁷⁶. Jednak to w tym właśnie punkcie umieszczono w drugim zdaniu sformułowania pozwalające na prowadzenie misji i zakładanie własnych placówek⁷⁷. Misję można więc było prowadzić tam, gdzie istniały zorganizowane parafie innego wyznania z własnym duchownym na miejscu, a nie na terenie otwartych do obsługi przez duchownych innych wyznań placówkach diasporalnych danego Kościoła.

1945 – Wspólna deklaracja reformowano-metodystyczna

Kolejnym dokumentem, tym razem dwustronnym, była wspólna *Deklaracja ścisłej współpracy między Kościołem Ewangelicko-Reformowanym a Kościołem Metodystycznym*, podpisana 22 listopada 1945 r. w Łodzi. Została ona opublikowana na łamach „Pielgrzyma Polskiego”⁷⁸. Dokument zawierał cztery punkty, w których strony ustaliły pełną wymianę duszpasterską – „duchowni obu Kościołów sprawują opiekę duszpasterską nad członkami jednego i drugiego Kościoła”⁷⁹. Podobnie sprawa się miała z wychowaniem dzieci i młodzieży, które „może być w razie potrzeby prowadzone bez różnicy przez duchownych obu wyznań”⁸⁰. Oba wyznania zobowiązywały się ponadto do wspólnego użytkowania kościołów, kaplic i innych budynków kościelnych⁸¹.

⁷⁵ *Deklaracja współpracy na okres wojny*, część wstępna, tamże.

⁷⁶ Tamże, pkt 8.

⁷⁷ Tamże.

⁷⁸ Pielgrzym Polski, 3 (1945), s. 9-10, cyt. za: K. Karski, *Ewangelicy reformowani...*, dz. cyt., s. 224.

⁷⁹ Tamże, pkt 1.

⁸⁰ Tamże, pkt 2.

⁸¹ Tamże, pkt 3.

W ostatnim punkcie deklaracji napisano, że jej wykonawcami są: ks. sup. Stefan Skierski ze strony Kościoła ewangelicko-reformowanego oraz ks. sup. Konstanty Najder ze strony Kościoła metodystycznego⁸². Pod dokumentem widnieją odręczne podpisy – z ramienia Kościoła ewangelicko-reformowanego sygnatariuszami byli: ks. sup. S. Skierski, prezes Konsystorza Ryszard Gerlicz, Wiktor Wagner (zastępca świeckiego członka Konsystorza), ks. Emil Jelinek (zastępca członka duchownego Konsystorza). Nie wiemy, czy wspomniane osoby posiadały mandat Konsystorza do podpisania deklaracji, gdyż w archiwum kościelnym nie ma dokumentacji dotyczącej tego wydarzenia.

Z ramienia Kościoła metodystycznego dokument sygnowali: ks. sup. K. Najder, ks. Władysław Kołodziej, ks. Jan Kalinowski, ks. L. Jesakow oraz sekretarz Zarządu Michał Kośmiderski⁸³.

W zasadzie dokument ten powtarza dwa najważniejsze ustalenia *Deklaracji współpracy na okres wojny*, a mianowicie wspólną obsługę duszpasterską oraz udostępnienie sobie nawzajem przez oba Kościoły budynków kościelnych i innych nieruchomości. W odróżnieniu od dokumentu czterostronnego z 9 stycznia 1945 r., w deklaracji reformowano-metodystycznej nie ma żadnych regulacji dotyczących prowadzenia misji, czy prób zapobieżenia ewentualnemu prozelityzmowi. Ten problem wydaje się nie istnieć dla stron, a wspólna służba kościelna jest nadrzędnym celem.

Podsumowanie

Od czasu pojawienia się idei reformacyjnych na ziemiach polskich dają się zauważyć tendencje ireniczne i zjednoczeniowe zarówno w łonie ewangelicyzmu reformowanego, jak i po stronie luterkańskiej. Pewne wątki wciąż na nowo powracają od XVI wieku.

Trwałym zjednoczeniem się wyznań ewangelickich w Polsce jest konsensus ewangelików reformowanych i braci czeskich. Jednak do 1945 r. wracano wciąż do idei zjednoczeniowych z innymi wyznaniem. Obok nich jeszcze przed narodzeniem się oficjalnego ruchu ekumenicznego (1948) planowano i realizowano praktyczną współpracę ekumeniczną. Dążeniom ekumenicznym

---

⁸² Tamże, pkt 4.

⁸³ AKEM, *Deklaracja ścisłej współpracy...*, dz. cyt.

w okresie powojennym zostanie poświęcony kolejny artykuł, w którym znajdzie się również podsumowanie i postulaty związane ze zbliżającą się 500 rocznicą reformacji, która przypadnie w 2017 roku.

Summary

Attempts to build unity in spite of theological differences were taken inside Polish Protestantism from the sixteenth to the twenty-first century, all this time some ecumenical threads repeatedly return: mutual recognition of offices and the sacraments and their ability to adopt their partners for dialogue, exchange preaching, churches sharing, joint councils, the appointment of national church, joint training of clergy, co-operation in publishing and charity. Article presents the oldest ecumenical act in Europe – Sandomierz Consensus (1570) which enabled mutual recognition of three streams of the Reformation in Poland: the Calvinists, Czech Brethren and Lutherans. The article cited a Polish precursor of irenicism, superintendent of Unity of Little Poland, Bartholomew Bythner (1559-1629) and his book *Fraterna et modesta ad omnes per universam Europam reformatas ecclesias [...] exhortatio*, in which he called for the convening of the General Council. Article follows the history of the Joint Lutheran-Reformed Consistory (in XIX century) and the commitment of both Churches in the 1920 Plebiscite. It shows examples of successful joint projects in publishing and charitable activities. The text refers also to another document cooperation both between the Reformed and Evangelical Lutherans and recently with the Methodists. Many of joint initiatives was not solely dictated by the wish to implement the ecumenical theories, but were practical solutions that day-to-day life brought. This allows us look forward the future with hope look from the perspective of the 500-years-lasting efforts for the unity that still is the task of the Churches in the context of the upcoming celebrations of 500th anniversary of the Reformation.

Keywords: ecumenism, polish Protestantism

Bibliografia

Bartel O., *Protestantyzm w Polsce*, Cieszyn 1963

Bartel O., *Bartłomiej Bythner, wybitny polski ekumenik wieku XVII i jego*

- „Braterskie napomnienie”, [w:] Jednota, 11 (1964)
- Bartel O., *Zgoda Sandomierska na tle dążeń ekumenicznych protestantów polskich i litewskich w XVI-XVIII wieku (w 400-lecie jej powstania)*, [w:] Rocznik Teologiczny, 1 (1970)
- Bytner B., *Fraterna exhortatio*, Tübingen 1936
- Czembor H., *Ukształtowanie się naczelnych władz Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce po II wojnie światowej*, [w:] Rocznik Teologiczny, 2 (1995),
- Deklaracja ideologiczna Polskiego Kościoła Ewangelickiego (Ewangelicznego)*, [w:] Kościół Powszechny, 1-2 (1947)
- Deklaracja ścisłej współpracy między Kościołem Ewangelicko-Reformowanym a Kościołem Metodystycznym*, Łódź, dnia 22 listopada 1945 (jednostronicowy maszynopis), Archiwum Kościoła Ewangelicko-Reformowanego (AKER, Biblioteka Synodu)
- Gastpary W. ks., *Historia Kościoła w Polsce*, Warszawa, 1979
- Gryniakow J., *Ekumeniczne dążenia protestantyzmu polskiego od traktatu wersalskiego 1767/1878 do II wojny światowej*, Warszawa 1972
- Józwiak E., *Ekonomista i ekumenista. Henryk Sachs (1870-1934)*, [w:] Jednota, 1 (2014)
- Jørgensen K.E.J., *Ökumenische Bestrebungen unter den polnischen Protestanten bis zum Jahre 1645*, Kopenhagen 1942
- Karski K., *Dialog międzywyznaniowy*, w: *Porównanie wyznań: rzymskokatolickiego, prawosławnego, ewangelicko-augsburskiego, ewangelicko-reformowanego*, Warszawa 2002
- Karski K., *Od Edynburga do Porto Alegre. Sto lat dążeń ekumenicznych*, Warszawa 2007
- Karski K., *Ewangelicy reformowani i ich zaangażowanie w jednoczenie polskiego ewangelicyzmu*, [w:] *Zwykły niezwykły. Pamięci księdza Jerzego Stahla*, Warszawa 2009
- K. Karski, *Leksykon Ekumenistów*, [w:] *Studia i Dokumenty Ekumeniczne. Zeszyt specjalny*, 1-2 (2012)
- Kłaczek J., *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1945-1975*, Toruń 2010
- Konferencja doroczna Kościoła Metodystycznego*, [w:] *Pielgrzym Polski*, 11 (1945)

- Konfesja polska* (1944), <http://www.ekumenia.pl/index.php?D=53> (data dostępu 25.02.2014)
- Kronika zboru ewangelicko-augsburskiego w Warszawie 1782 do 1890. Skreślił na podstawie akt kościelnych i konsystorskich oraz pism ówczesnych Ludwik Jenike, Prezes Kolegium miejscowego*, Warszawa 1891
- Lehmann J., *Konfesja Sandomierska na tle innych konfesji w Polsce XVI wieku*, Warszawa 1937
- Michalak R., *Kościół protestancki i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945-1956)*, Warszawa 2002
- O.K. ks., *W rocznicę Ugody Sandomierskiej*, [w:] *Kościół Powszechny*, 6 (1949), s. 5-7
- Otello R., *Problemy narodowościowe w Kościele ewangelickim na Mazurach w latach 1918-1945*, Olsztyn 2003
- Pawelec M., *Bartłomiej Bythner starszy (ok. 1559-1629)*, Warszawa 2008
- Polski Kościół Ewangelicki. Dokument z czasów okupacyjnych pióra ś.p. ks. L. Z.*, [w:] *Kościół Powszechny*, 1-2 (1947)
- Praktyczny ekumenizm. Dokument z czasów okupacji*, [w:] *Kościół Powszechny*, 3-4 (1947)
- Projekt Prawa Wewnętrznego Polskiego Kościoła Ewangelickiego (Ewangelicznego)*, [w:] *Kościół Powszechny*, 1-2 (1947)
- Rada Ekumeniczna po wojnie*, [w:] *Kościół Powszechny*, 1-2 (1947)
- Skwarczyński P., *Szkice z dziejów reformacji*, Londyn 1967
- Stahl J. ks., *Zarys historii Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Polsce*, [w:] *Jednota*, 7-8 (1973)
- Stahl J. ks., *O synodach słów kilka*, [w:] *Jednota*, 11 (1973)
- A. Starke, *Bythner Bartłomiej*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Kraków 1937
- Ugoda Sandomierska*, Tekst przekładu z XVII wieku, [w:] *Jednota*, 10 (1970)